

AZ ÖSSZHANG MŰVÉSZI HITELESÍTÉSE IVAN V. LALIC KÖLTÉSZETÉRŐL

Túl az emlékezetes vitairatokon, melyekben a célzatosságra és pártosságra vonatkozó tételek sablonosan értelmező-alkalmazó néhány szerb íróársának állásfoglalásával, gyakorlatával és támadásával szemben fejtette ki nézeteit a harmincas években, Krleža, ez az eredendően elkötelezett írófejedelem, előtte is, utána is számos esszéiben figyelmeztetett az írói alkat, a felkészültség, alkotómódszer és hozzáállás tárgyi fedezetlenségében rejlő buktatókra, amelyek a legnemesebb szándékot is rossz szolgálatra fordíthatják.

Mindez azonban mintha feledésbe merült volna: a felszabadulást követő években a szerb líra — miként a többi délszláv népeké is jó ideig — közhasznú publikációk áradata. Nívótlan alkalmi lantolgatás.

A minőségi forrongás — az ötvenes évek elején — antigén ellenhatásként jelentkezik a sematizmustól leromlott szerb líra beteg szervezetében. Kétségtelenül szerepe lehetett ebben Krleža 48-as ljubljanai orákulumának is. A sematizmus fölszámolási folyamatában a küzdelem a szürrealisták nyomdokain járó fiatalok, a hagyományt öncsonkító bátorsággal elvetők és a hagyományörző újrealisták közt végül is sarkalatos tanulsággal ér véget: irodalmi mozgalom nem lehet gyümölcsöző a tudatosan vállalt nemzeti tradícióhoz való kötődés nélkül.

A küzdelem kimenetelét a minőség döntötte el.

A gyökértelenség és a koncepcióhiány maradt alul a három jeles költő: Vasko Popa, Miodrag Pavlović és Ivan V. Lalic fölkészültségével, tudatos újításával szemben. Ez a három poeta doctus a hazai klasszikus elődökén kívül elhatározóan sokat meríthetett az idegen költészetekből is, hogy a kanonizálttól eltérő újfajta hagyomány föl kutatásával, saját világgép, új mítosz tudat megteremtésével járulhasson hozzá a nemzeti szellem gyarapításához. Popa lírája képletileg a közelmúlt francia szürrealizmusának puritánabb változataként hat, de aforisztikus hangvétele, groteszk képrendszere felismerhetően a folklór mélyrétegeiben gyökerez. Pavlović tömörsége és hozadéka az újabb angol líra képleteivel színeződve talál vissza az ószláv mítoszvilághoz. I. V. Lalic kiegyensúlyozott, higgadt költészete pedig a szerb parnasszista hagyomány újjá-teremtésével jut el egyenletes fejlődés útján ahhoz az egyéni világgéphez, melyet kritikusan mediterránizmusnak vagy még gyakrabban sajátos Bizánc-vízióként emlegetnek.

Háromjuk közül épp a legfiatalabb Lalic az, aki megkülönböztető elszánással vállalta az egyetemes szerb hagyatékot.

Kiválóan művelt család sarjaként született Belgrádban, 1931-ben. Középiszkoláit Zágrábban végezte, jogi doktorátusát is ott szerezte. Első kötete, *Az egykori kisleány* (Bivši dečak) is ott jelenik meg. Majd visszatérve a fővárosba, igen fiatalon, a Jugoszláv Írószövetség főtítkára lett, hazai és külföldi antológiákat szerkeszt, illetve fordít, közben kétfévente újabb verseskötettel jelentkezik, szerkesztője egy ideig a Književnost, majd a Jugoslavija c. folyóiratnak, majd ismét az országos írószövetség főtítkári teendőit látja el. Írt rádiójátékokat, esszéket is, műfordítói rangját kötetek fémjelzik. Szerbül ő szólaltatta meg a francia lírát Baudlaire-tól napjainkig, Rilket és Hölderlint egy-egy díjazott válogatásban. W. Whitmant és Pierre Jean Jouve-t nemkülönb. A magyar költészet — a kitűnő Weöres-válogatás mellett — számos költő tolmácsolását is neki

köszönheti a modern magyar líra belgrádi antológiájában. Nemrég fejezte be az amerikai költők antológiáját. Versei legalább tíz nyelven jelentek meg; angolul, magyarul és franciául kötetekben is: *Fire Gardens* (1970), *A szerelem művei* (1971), *Temps Feu, Jardins* (1973).

A hazai kritika élenjáró költőként tartja számon. Méltán, mert hitelesebben kevés költői mű vallhat a kibontakozás és teljesedés töretlenségéről, mint ezé a csúcsra ért költőé. Köteteit a korábbiak igazolása mellett az újabb és újabb hozadékban mutatkozó tárgyi és formai kiteljesedés jellemzi.

Beleszületvén az európai szellem éghajlatába, költőnk játszva csatolta fel vértül mindazokat az ismereteket, melyek elhatározóan járulnak majd hozzá alkati adottságainak kibontakoztatásához. Költészetét a korérettség segíti át az indulás szakaszán: zsenjét nem publikál — „a műhely első munkadarabjait ne mutogassa az ember” —, kész fegyverzetben lép a nyilvánosság elé. Intellektusa óvja meg a tévelygésektől, a kezdeti tapogatózásoktól — már első verseiben sem érezzük naivnak. Érzékenysége s tájékozottsága már induláskor felméri a nehezebb utat jelentő igényesség ismervét, a gondolati líra sajátjának vállalt két kategóriája, a tér és idő értelmezési vonalait. S mint a partok genezisést rögzítő korai költeményében, ezek a vonalak oly meghatározóak, *akár a minden tenger előtti partok: mint az utolsó sírás*. Az egykori kisfiút idéző első kötetében már ilyen sorokra bukkanhatunk:

... *Apró kis közlekedések a nagy világ árnyékában —
agyaglábakon imbolygott körülöttünk,*

mármint játszótársai körül, majd hökkentő gondolat fordít a vers elegikus hangnemén:

*Vajon a pillanatot előzően lettek éretté,
Még mielőtt pipacsként hervadnának el
Romok törmeléke alatt, félelemmel és porral
Teli szemmel, elszörnyedten, mert nem ezt akarták?*

s a záróakkord a háborús kisfiú vallomása:

*Remegő félelemmel két csigolyám közén,
Közel elhaladó halálok maradékával,
S messzeségek buborékában ingó hidak —
Tétova léptekkel megyek a megritkult sorban.*

(*Berozsdált tú*)*

Lehet-e enyhület kútfője a gyermekkor az ilyen-volt kisfiú későbbi másának, lehet-e menedék, ahova vissza-visszatérhet az idő szorongatásából? Hogy milyen tragikus érzés gyorsítója a háborús gyerekkor, még inkább kitetszik a *Gyászszertartás* tónusából. Csak a korán megszerzett sokrétű kifejezőkészség folytán válik vezista részletezősen felülemelkedő eleven vízióvá ez a vers a glinai templomban leölt százakért:

... *És hallok az első sikoltást, a gége piros
Habjától nedveset, az örökre átszelt dalok
S ki nem mondott szavak, mint megannyi
Kettészelt zöld alma az áldozat sötétjében.*

Nem hallgathatja el, ami történt, mert *a falak elhallgatták s leomlottak*. Benne hivatlanul virrasztanak.

*Maradjanak és virrasszanak — — — —
Megvetnének, ha altatót dúdolnék fölöttük.*

---

* A versidézeteiket a tanulmány szerzője fordította.

Gyermekéveit idéző verseiben ezért nem lehet nyoma a szentimentalizmusnak. A koraérett költő élményvilágában érthetően található termékeny talajra Eliot hagyományelmélete mint szemléletformáló hatóerő. Alkati vonzás folytán tehet magáévá — már pályája elején — hasznosítható esztétikai, történelemszemléleti, poetikai és filozófiai forrásokat, s ezek gyakorlati alkalmazásban is formálják szemléletmódját, koncepciója fokozatos kialakulását. Tizedik kötete után a felmutatható eredmény persze fölöslegessé teszi a kutatást mind a mesterségbeli előképek, illetve eszményképek után, mind a hasonlíthatóság eredőinek találgatását. Sokaktól tanult, s talán minden mesterétől épp azt, ami alkati adottságai fölmérése után szervesen válhatott építőelemmé költészete, korszerű törekvése érvényre juttatásában. Ízlés, mérték- és arány-érzék magától érthetően gyorsít a koncepció teljesedésén. De része van benne a gondolati érettségnek is: nemcsak hérakleitoszi múlásként látatja vele az időt — iramlása az *állandók*, az archetípusok értelmezésére is korán érzékennyé teszi. Metafora- és képrendszere ezeket az állandókat hitelesíti költészete egész vonulatán végig. A *Római kvartett* strófaiban például — az értelem érzékletessé lényegítése mellett — a kert az Aventinón metamorfózisainak értelmezésében vagy a szerelmesek fölé boruló éjszaka, a mulandót a szépség erejével felfüggesztő jelenítésében:

Mert vannak helyei

*A végső védelemnek: fegyverként emelik hangjukat
Az örök, és porrá lesznek, víz és szél bontja el
A szerelmesek szikrázó húsát, de a visszatérő
Csillagnak föl kell ismernie valamit.
Különben vissza sem térne.*

Hasonló veretű költeményében, a *Kalemegdánban* is megleti az *erős jeleket*, a történelmi vár megjelenített századaiban, mint *állhatatos rózsákat a tenger hamuban*.

*Láng, krónikát pecsételő,
Teleírt lég, feltört pecsétű víz,
Iszonyú kézirat, feledésbe merült nyelv —*

ám a pecsétek töretlenek, érvényben hát a törvény:

*Világ kezdődhet innen is,
E tűzgolyóból, e rőt göröngyből,
A levegőből, mint nem hegedő sebből*

és a népével s történelmével közösséget vállaló költő az erős jelek látán vall sorstudatáról:

*Itt vagyok kezdet óta s ... végezetkor,
Hevített gyűrűbe foglalt eleven kő,
Hibátlan körbe, tulajdon méretembe zártan,
Csordultig a szám vérrel és gyöngédséggel —*

s nevetek mond: világot véd, amit nem ő teremtett, de érvekkel tanúsít múltat, jelent s holnapot, és ha már ismerjük költészetében a *kert* sok jelentésű jelképiségét, érthetőbb a hitvallás tartalma is a félreérthetetlen utalásban:

*Mennyi esély az erőd és a kert közt,
Mennyi esély arra, hogy világ kezdődjék
Innen is ... ahol e két folyam zengőn egyesül.*

Tanúsításra van itt a költő, még hogyha buborék lesz is a neve, küldetése érveként azonban —

*Szavaimat visszaveri a szél, s némi aranyat a
Visszhang ... És ez az én igazolásom.*

Ez az igazolás az alkotó-mű fejlődési-érési folyamatában tetten érhetően fordul azonosulás érvényű jelképre, valahányszor az *itt* és *most* meghatározójaként jelentkeznek az indíték. Mint például a mindig aktualizált Orpheusz-változatokban, vagy azokban a versekben, melyekben egy-egy bizánci archetipusra rimelő mozzanatot villant fel a költő a szerb történelemből, vagy — áttételesen — a világot járó költő nosztalgijában, amikor a hazaiaktól eltérő látványok determinálják az emlékezetet:

*Ez az én szülőföldem, az én egyetlen biztonságom,
A szerzett joggal részeltető halál:
Minden más szépen halmozódó rom csupán,
Hol verssel jegyzi magát az átutazó.*

(Szülőföld)

Vagy ezt a folyamatot mintegy szintetizálni látszó egyik újabb versében, ahol szomjúság-igazolásában a foszforláng — a bölcsességjelkép — villanásalakjában a *pontos szó a lángmag: adat a tiszta vízről*, az indítja el a képzetsort, s a zárandokoltató csillapíthatatlan szomjúság mintegy sorstudat determinánsként azonosul az elődökével, hogy aztán aforisztikusan kicsendítse a lényegét:

*... Holott vegyül mind a forrás gyűlöletben
És feledésben, miként a nemzedékek is —
Én azt a tiszta cseppet keresem,
Melyben eredőjére réved a víz
S tisztán és maradéktalanul
Oszródva végezetével
Sem változik,*

de változtat

Értelmen és formán: a szomjúságomén.

(Orphica)

Nem különösebben szembetűnő, merthogy természetes is ebben a többsikű gondolati-érzéki költészetben a *föld, víz, levegő, tűz, part, fény* szavak előfordulásának gyakorisága. Akár klasszikus ihletésű kép- és világteremtő elemekként is minősíthetők — mint léthordozók — az integráló folyamatban. Derivánsaik ugyanakkor újfajta tárgyiaságra törekvés ismérveként értelmezhetők: szemléletben, kifejezésben egyaránt megjelenítő eszközei a világ bonyolult jelenségeinek. A komplex képi kifejtésnek. A látatási síkon dialektikusan hatnak az értelmezésiekkel. Innen a legkülönfélébb elemek gazdagsága a lalici szintézisben, a főt említett léthordozó elemek felülépitményében.

A valóság ebben a lírában egyszerre objektív és szubjektív. Az elmentéző komponálás varázslata az, ami lélegezteti a verselemeket. A dialektikus hangsúlyú jelzések, kihagyások és szókapcsolások egyéni lüktetése a nyelvi-formai modulációkon, valamint az emlékezet és képzelet képszerűsítő erején mérhető meghatározó érvénnyel. A természetessé vált kifejezőmód és hanghordozás a valóság köznapiságát is költői anyaggá emeli. Lalic kihívóan fogadja el a világ, az élet szépségét a maga anyagiságában, konkrétságában. Kortársaitól eltérően bátran vállalja a szépséget igazságként. A szépség azonban, mint minden, ami érték, Valéry utalása szerint mélyen rejtező. Kimondani legkevésbé deklaratív hangon lehetséges. Lalic még a szerelmi líra szövedékében is sajátos módon juttatja kifejezésre:

*Alvó véredben, amikor megmozdult a magzat,
Tükrös szobáidban lánnglepkéként a fiúcska
S te azon az éjszakán fényességedtől rémültél el*

(Helyek, amiket szeretünk)

Vagy a természeti szépség megjelenítésében:

*Csupa virág a júliusi terasz,
Petúnia, geranium, s milyen féltékenyen
Ragaszkodik törékeny kocányával
A napos falhoz a göndör folyondár!
Es csupa pihe körülötte a levegő
Ittas bűgásától a gerleszerelemnek —*

Aztán egy pillantás a tenger fölötti égre, s a képzetsor a nyár rövidülő pályáivén, mint képletes szimbólumon, vigaszul vált vissza:

*A térköz nyitva még szerelmi vallomásnak:
Mosoly, hamar hegedő hasadék
A fény ajka a fellegek közén.*

(Terasz)

Vagy analitikusan — bizánci motívumban — látható szeretettel csordultig a kő, zsindey, ólom, torony, erkélyek, kupolák, a délutáni sugárjáték iránt a színes ablaküvegen, a vadzilizes kövesudvaron — mert:

*A láthatóban másfelől tárja fel
Határait a szépség: öröme az adott arány,
Az egyetlen lehetőség a megfoghatatlan
Atlényegítésére; a külön képek végül is
Egyé csak így lehetnek: a látható erőterében
Jutnak érvényre a csodák: bíbor ott a sírás
A betűkön, szél zilálja szét a Szávatornya
Fölött cikázó fecskék kékjét a levegő fodrain,
Villámot nyel a moha Hilandar északi falán s a
Cellában, ahol lakom, estszálltakor lámpást gyújtanak,
Üvege szív alakú, világánál irok*

-----
*S közben a szeretet Öspéldamesterére gondolok,
Amint a csoda tökéletes rajza fölé hajol.*

(Hilandar)

Az eddigi szemelvényekből is megfigyelhető, gondolom, a valóság érzékletessé lényegítésének mikéntje: a gondolat állhatatosan és természetesen alakul át képzeletté, és fordítva, de mindig látható-láttató elemek indukálásával. Költőnk eközben roppant tudatosan készíti elő a közeget, a varázslatos pillanatot, amikor megtörténik a misztérium. Az érzékletes élet, a merész életöröm szépsége így jut érvényre a művészet és a humánium lehetétől. Sztoikusán pogány szertartás. A mindenség átélhetőségéről, sőt átéltségéről tanúskodó. Semmi transzcendens nem lelhető benne. Mégis kisejthető belőle Vas István igaza, miszerint a legföldesebb versnek is földietlen és gyakorlatiatlan jelbeszéd az igazi célja, ha nem nyíltan, akkor a sorok közt.

A sorok közt ebben a lírában különben sok minden kísért fel. Itt persze csak másodsorban gondolok a kiegészítést vagy folytatást az olvasóra bízó töredékiségre, bár az is mindig funkcionális ennél a költőnél. Egy valami azonban sohasem kísérthet fel: a kánonrombolás kísérte. Modernsége nem lázadás, nem cinizmus, még csak nem is elidegenedés. Lalic — mint láthattuk — nem a diszharmoniót tartja kifejezésre juttatandó feladatnak a költészetben, hanem a rendet. Tudatosan veti el a korszerű költészetben — egyik hazai méltatója szerint talán épp azért, mert jobban ismeri másoknál az irányzatok determinánsait — „gyanúsán” alkalmazott akcentusokat, melyek a tagadás, a lázadás kifejezőjeként a világgép, a világ- és életérzés hitelesítését a látomás és összhang megbontásával igyekeznek érzékeltetni. Verseiben nyoma sincs

az anyagtól való askéta vagy neurotikus viszolygásnak. Az érzékletes anyagot a rend és összhang tételes kifejezésre juttatásával véli formálhatónak. Tartózkodása, férfias szemérmessége ebben párosul a mérték tiszteletével, a műves biztonság arányérzékével. Ő még a romokban is összhangot lát, iszonyú összhangot a bizánci motívumok jelenítésében is: letűnt civilizációk és kultúrák villantotta *állandók* reminiszenciájával szögezi le:

*Mi más a remény, mint a teljesség álma:
A partok egyezése, a mondatba illesztett
Szívdobbanás — jelenléte, mint boltívben a kőé,
Hisz ürrel határolt műveink gyatrán jelenítik
A csillagok fertőző tüzét —*

S a költő sztoikus nyugalommal veszi tudomásul a művek esetlegességét, mert múlt, jelen és jövő egybelátása folytán *a hiteles a feledeésből üvölt:*

*Mennyi csönd minden erőtlen szóra,
Mennyi égbolt minden meredő oszlopra,
Mennyi iszonyú összhang a romokban!*

(A krónikás siráma)

Mintegy a saját ars poeticájaként vall a kortárs Pavlovićról írt recenziójában: „A maiság a versben csakis az időnek egyetemes víziójában válhat nyilvánvalóvá... A versnek egyensúlyt kell teremtenie a feltételes vetületek, a múlt, jelen és jövő sugárzása közt.” Nos, Lalić ezen a költői idő- és történeti, ezen a hagyományelméleti koncepción alakítja ki a maga mediterránizmusát, a héber, görög, bizánci, római és reneszánsz kulturális hagyományok emlékezetén ihletett motívumok ötvözésével a vonatkozó jellegzetesen szerb elemekkel. Utóbbiakról így vall: „Szellemi szülőföldem is ez a föld, s ha nem ebben gyökereznek, minden kozmopolita aspiráció is cserépvirág sorsra ítélném lírámat. Szellemileg én ezt a földet koncentrikus övezetek rendszereként élem meg. Benne a középpontom.” A szférák körvei érintik a távolabbi szellemi kútforrásokat, a mediterránt pedig magukba zárják. Lírája kiteljesedésének fő ismertetőjegyeit is ebből a nézőpontból látja meg: „A költészet kérdéseket fogalmaz szüntelenül, válaszok is egyben ezek a kérdések, és további komplex kérdéseket fogannak... Eredőjük az erőfeszítés: a vers elsődleges impulzusát, a mindig irracionálist és rendszert kaotikus kifejezéssel kell derítenünk, tömör közléssel kell éleznünk.” Nála csak elvétve történik meg az, hogy közvetlenül egy-egy jelenség — akár külső, akár áttételes — indítaná versihletre. Rendszerint koncepcionális ihletésű mind tárgyi, mind formai szempontból a verssé szerveződő anyag. Elemeit bonyolult mesterségbeli művelettel hozza összefüggésbe, s a versindító élmény érzékletessé lényegül a funkcionális formában. Gondolati lírájában, mint talán egyetlen hazai kortársában sem, tanúi lehetünk a hangszerelésnek, amely érzékenységgel és pontosságával valja az értelem ünnepélyévé a verset. Rövid, antológiadarabot hívok szemléltetőül:

*Íme a tavasz, Penelopé, a szövőszéken:
Hidegen rebbenő ujjad, pengéd ezüstlik
Zápor szálaiban, szél foszlányaiban —
Emlékezetemben egy lenge ruhára
S a mozdulatra, amint bimbóként bontja a fény,
Miért pazarlod ezt a színözönt,*

*A tavaszt mintáznád, azt az egyszerit,
E türelmi játékkal máris elziláltat?
Ujjaidon kívül a határozat,*

*Csak a színözön sínyli meg, szövöszékeden
Ha esetlenül mintázod, mert szeretetlenül;
Hajnaltban a zuzmara a barackvirágon,
Mint ágon a só,
s álmatlanságtól
Kék a szobában a levegő.*

(Líra)

De nemcsak gazdag szerelmi líráját indázza át meg át ez az egyéni időértelmezés, az élet teljességét, anyagi érzékletességét reveláló motívumok áhitata. Jellemzője az egész költészetének. Ernyedetlen buzgalommal vizsgálta át az ihlető anyagot. Elemeit távolesó tartományokból rendezi összefüggésekké, situációkat teremt s azokban aktualizálja egység, harmónia eszméjét. A világkép lehangoló — érezteti nem egy újabb versében —, a jelen pillanat gyakran kelepcének tűnhet, a költő szemében azonban a kelepcé korántsem büntetés, inkább kísértés, próba és feladat. A feloldás, a megoldás a művészet meghatározója. A kihívást a mozgósított emlékezet, a képzelet és a művészi igazság társulása derítheti ellenképpé. *Mert bízhatni a szó erejében, a kifejezés hitelében.* Még akkor is, hogyha:

*A víz fürgébb képmása csupán, tartambeli
Nővére a földnek . . . innen a hasonlatosság: az
Unnepélyes tér és a tengersik tajtékjátéka közt,*

*A különbség a hegesedés tartamában, az időben
Feltételes tehát . . . A vizet megértem: szeplőtlensége
Okát őrzi emlékezetemben. De nem úgy a földet:
Megátalkodott dühét, amint írott követ ront,
Lassú hulláma fölé meredőt leront, hárs gyökerével
Kőtáblát fényre vet, nyomát az évezredes szerelemnek,
A homorút egy — nyoszóján igyekeznek eggyé tenni —*

Am feltárt szentély kövezetén rögtönzi most a képzelet

*Küzdelemben, fényben reszket a föld:
Angyallal, aki viaskodott, egy éj leforgása alatt
Vitte véghez a történetet — nekünk adatott az
Emlékezet ereje, hogy ütést ütésre mérjünk,
A vegetatív világnak meg hogy virágozzék.*

(Mnemosziuné)

De vegyünk egy közelebbi szintézist, a szentendrei szerbség emlékének áldozót:

*A hét torony megannyi útjelző is
— — — — — Induláskor
Itt tették le a fölöslegest: nevet és csontot,
A hirnevet, a kereskedő ügyességet és
A csodatevő ikont, azt magukkal vitték,
Szájhagyomány szerint a tükröt:
A jövőndő nem kézmű képmását.*

(Szentendrei följegyzés)

Vagy egy reneszánsz vonatkozásút, Mantovából:

*Ami szenvedélytelenül fenyeget e falról,
A bizonytalan kudarc, a fájdalom küszöbéig
Sarkított jelenetben:*

*nem evilági —
Világunkban a félelem úgy lép belénk,
Mint állatba a hajdani isten is: szeretet végett.*

(Palazzo del Tè)

Csupa jellegzetesség: tömör fogalmazás, precíz képteremtés, intellektuális szemléletmód, gnomatikus lényegközlés. Képzetele érzékeny, de még a szerelmi versekben is tartózkodó és férfiasan szemérmes. Intellektusa mindig a valóság határai közt tartja, mivel eleme a méret- és aránytisztelt, miként a mértéké is. Mégis vagy éppen ezért, drámai. A megközelítést követő művelet, ahogy a verselemeket bevonja képzet-társítások és metaforák erőterébe, feszültséget teremt, érzés és gondolat áramkörében jön létre a varázslat, mely az impulzust mozdulatná élnéki a szerkezet összképében. Szerelmi lírájában is az emlékezet őrizte anyag szerveződik jelentéssé: a költői képek minőségét a vers születése pillanatában föltululó emlékek súlya, elemeinek rendezettségé szabja meg. A választékosság és a műves biztonság, s nem egyszer az elhallgatás többlete érvényesíti a szelektálás hatályát. Az egyensúly, az összhang megteremtésére, a vallott egység téveszthetetlen jegyében. A *Melissa* szonettciklus is ekképpen példa: miként csendítheti ki a szeszélyesnek tetsző rímelhelyezés és szimbolikus vonatkozások rejtelmait az egymástól távol eső elemek szövődékében.

Háttere vagy még gyakrabban hiteles tárgyi elemekből szervült kerete ennek a szerelmi lírának, az Adria nemcsak villódzó fényjáték, de nosztalgikus kísérőzene is: valahányszor a lét, a tartam, az elmúlás dimenziójaként jelenik meg, a hagyományt őrző klasszikus *mediterrán* nosztalgiját is sugározza. Egzotikumá ilyenformán élményileg is meghaladja a honi színezet adta sajátosságokat. Az antik motívumok továbbélő érvényessége folytán. *A térség merőben másképpen látható idő.*

*Kezessé szelídítenem egyre nehezebb
Az idő sodrát — rajtad, véred enyhe elemén
Átuhog: ha változol, bizvást változom magam is,
Es velünk ez a világ, mely úgy épült egy pillanat
Köré, mint gyümölcs valószínűtlen húsa a magva köré.*

(Szerelem)

Vagy a dalmát tengerparton ébredt reminiscenciával, mint antik motívumokat idéz fel, tiszta évaddal, fénylő madárszóval:

*Hamvasan tündöklő kerteket teremtek
Az épp hogy kivirult árnyékoknak —
Körömmel fejtem évek árbojáról*

*Tilalmas kerteket teremtek köré,
Áttetsző csobogását az időnek.*

(Négy zsoldár)

Távol áll tőle a romantikus lobogás, a szerelem fogalmát inkább a *gyöngédség* komplexebb tartalmával helyettesíti, hisz tudja: *pontatlan a szerelem, mint északi év csatakos kertjében a napóra.* A költészet is gyöngédség: egy a hatalmuk:

*A mozdulatlan levegőben megszűnik mállani
Mészköszárnya a pillanatnak — smaragdtól,
Űvegtől alvaftan csillog a tenger*

*Nem tudom, mi mindent művelhetsz magaddal
Ilyen minden pillanatnak tárulkozón,
Nyugodt csak akkor vagy, ha tükreidet,
Fénycsapdáidat illesztgeted... hisz késedelem
Rejti: láthatatlan marad a vadászat.*

(Néreis)

Az elmúlás fájalmát nem panaszolja, több, hogyha pontosan rögzíti:

*Fölrezen a szerelmes is
Ha titka egy emlékezés
Ujjával éri kedvese
Mert benne már a búcsú és
A pontos mértékű hamu
Mely egyé többé nem vegyül*

(Koldusjóslat)

Előzetesen azonban betölti a szerelem egyensúlyt teremtő küldetését — *a láng nem aludhat ki az ismeretlen mérték betelte előtt.* És mert minden tökély már a hanyatlás árnyékát is vetíti, a veszélyt a tér és idő egybelátásának vigaszaként kell kimondania a hűségnek. A kollokvialis hanghordozás mellett költőnk a formák sokféle változatával él, hogy téveszthetetlenül jelezze ezt a veszélyt: érzékletesen láttat, gondolatot és érzést precízen jelenít képpé, jelentéssé. Kételyét is nyilván ez oldhatja fel a bizánci motívumok felidézésében, ahol is időérzékelése pusztulást és még akkor is újulással ellenpontos, amikor a szerelem műveit már rég csatatérre tették az anyagból sarjadt népek, melyek emlékezet nélkül ébredtek a Város kapuja előtt:

*Buján sarjad a fű, feltör nedves lángja a földnek,
Hogy helyreállítsa ismét a szemérmét.*

A felmerülő kérdés a művészi igazsága — az egyidejűség örök érvénye a folytonosság vigaszát is magában rejti:

*Vagy pontosabb lesz az egyensúly nélkülünk
És szebb a szerelmesek nyelve a hangjaink nélkül? —
Hisz úgy vegyül bennünk a halál, mint lánggal a szél,
Mint forrás a torkolattal.*

(Bizánc V.)

A szeretetben, az anyai-fiúiban is a megvalósítható tökély izgatja, az azonosulást sem zárja ki a költői igazság, melynek számára minden elérhető az emlékezet és hűség sugárzásával: *Licht der Liebe! Scheinest du denn auch Toten, du goldnes? —* kérdi Hölderlinnel mottóként, hogy halott anyját költőgesse, a *csendjébe zártat — fény zárhat így magába madarat —*, mert a távozott és a fény közt él a föld, sarjad a fű és az egykori kistű öröklött nyelven szólal: *megtagodhatatlan szerelemmel él a nevek nyelve, a környező világé a közös szeretetben.* At nem léphet szívével a holt szülő rejtelme szívébe, mert —

*Rejtelmesen ágaznak kertedben az utacskák, anyám,
Minden kanyarral kevesebb az esély
Megoldanom ezt az éjszakát,*

(Rekviem anyámért, Álmatlanság)

A szimbolum, a villanó kígyónyelv azonban kettőséget vall, a foganó pillanatban a bölcsességét és szeretetét: *a fájdalom helye beheged a szemhéjon — az egyenesítő szeretet több, mint az álom: az nem megoldás, csak irgalom.*

Az öröklött nyelv nemcsak a zenetanár édesanyáé, a szellemi ősöké is. A költő örökösét többrendűen is kötelezi; mert közege a szóra bizhatónak, amit művel vele, felelet is holnap: *minden elvétett szó ront az emlékezeten...* az igazként vissza-visszatérő szépségen csorbít a pontatlanság — *szükségszerűen tűnik el tökéletlenül.* Fiatal költő még amikor észreveszi: a parnasszista alexandrinus, elődjéinél, egyhangúsága miatt sem lehetett hiteles hordozója a tartalomnak. Szinte elkerülhetetlen benne a töltelékelem. El is veti. Kötött verseiben a tizenegy, majd a

kilencs szótagú emelkedő verssort alkalmazza. Majd idővel azt is elejti, tapasztalata, egyidejűleg a történelmi-szellemi hagyományok felé fordulásával, a szabadvers célszerűbb hanghordozására ösztönzi, a kollokvialis kifejezésre. Ebben a törekvésében műveli olyanná a szerb szabad verset, amilyenként leginkább megfelel a bonyolultabb kép- és metaforarendszer érvényesítésére, mai formáját értői épp neki tulajdonítják. A lalići: szabad vers szellemi alkata a kötött forma módosulata volta-képpen. Kialakításában is ráismerhetünk költőnk modernség-felfogására, illetve értelmezésére. Még ebben sem hivalkodó elszánású: zeneileg úgy hat, mint hogyha szándékoltan felejtette volna el az elődök zárt versformájának lüktetését, és visszanyúlva a görög metrumokéhoz, szinte Füst Milán-i módon, az izlés és a hallás mintegy mellékesnek tetsző járulékaival, a klasszikus fegyvelmezettségre, a megkülönböztett műgond szervül a szabad vers hajlékonyságába, amely aztán természetesen válik funkcionálissá a tárgy formai megjelenítésében.

Magánvalóan önkényes elemek nincsenek ebben a költészetben: itt semmi sem az első képzettársítások terméke, sem a költői szintagma, sem a metafora, sem a hasonlat. Mindent az hitelesít, hogyan szolgálhatja a koncepcionális szükséglet betöltését. „A vers formája — vallja költőnk — mélyebb törvényszerűségek következménye, szerkezeti követelmény és nem elhatározás eredménye.” Képzletvilága a látás és láttatás határan a tér és idő egybeérzékeltetésében a leghatékonyabb: összhang és egység a teremtő szintézis álma és célja — építőeleme, érzelem és gondolat szinkronban van a mesterségbeli fogások átlényegítő alkalmazásában. Persze tisztában van az egyensúly veszélyével, s talán épp ez a veszély indítja újabb látóhatárok felkutatására; szemléletét a hőlderlini klasszikus szépség utáni sóvárgás mélyrehatóan járja át a hellén etika és esztetika bővületével. Nagy kitérővel, a mediterránizmuson át, jut el végül is a bizánci hagyományig, a szellemiséget és a belső érést a hanyatlásig tükröző kútforrásig. Benne véli felismerni saját népe hagyományainak eredőit. A bizánci szellem központozásában meg is találja a középkori szerbével sajátosan rimelő egyezéseket. „Költészetben — írja Hristiic, költőnk törekvésének értelmezője — megélhető e szellemi azonosság kutatásának élménye.” Ez a kutatás — újabban — megkerülhetetlenül veti fel a bűvárlóban a kérdést: miképpen lehetséges a fennmaradás ebben az oksági hasadásban; ebben a világban, ahol az okok láthatatlanok, az okozatok pedig szemmel láthatók?

Csakis a belső összefüggések megértésével és megélésével.

Nem a fénykor érdekli a bizánci hagyományban, még kevésbé a háborúk vagy a hanyatlás konkrét előzményei. A jelenéssor ábrázolásában az okság izgatja, a középpont elmozdulása a hanyatlás folyamán, az egyensúly veszélyeztetettsége és felborulása. Ezt jeleníti meg a történelem dialektikájaként. Bizánc akkor hanyatlik el, amikor betöltötte bizonytalan mértékét, amikor kimerült a rendeltetést biztosító erő: a tökéletesedés hatályát veszti. Hanyatlása nem tragédia, hanem logika. Szerepét érthetően, szükségképpen kell elvesztenie az egyensúly felborultával: *Másvalamilyen csillagokért cserébe, hogy mértékkel föllobogjanak s mértékkel hunyjanak.* Lalić mozzanataikat villant csupán a hanyatlás jelenéssorából, mintegy orfikus jelenlét tanúságaképpen:

*Térkép fölött hadvezér s íródia a megkísérelt
Továbbbélés okirata fölött. Baziliszkus szeme sűt*

*Kígyónyelv, kakastaréj s a végső szembenézés:
Bal igazságszolgáltatás a kényszerű megpróbáltatás
Végezetén... Hogy minden éjnél hosszabb legyen az éj
S hatalma a csata mérlegén már elveszett
Mértéken túlterjedjen: az érettség tekintete
A hanyatlás képére téved.*

(Bizánc II.)

Komnén Anna könyvében elmosódnak a betűk, mert se szeri, se száma a morajlásnak, a történelem istenének:

*Uram, nem értem ezt a nyarat —
Oszlik dicsőséged a morajló
Öldöklésben, a délutáni homályban...
Arulókkal tele a levegő.*

(Bizánc III.)

S eközben — és ez nemcsak a hiábavalóság fölötti élcélődés, ha tudjuk, milyen volt a kép jelentősége a bizánc kultúrában az ikonofília fénykorában —:

*A Pantokrátora színarany félgömbben
A tiszta távollét pompájában
Végzi a meddő áldás mozdulatát.*

Meddő művelet, amikor már a bomlás jegyeivel tele a fény városa, áldozatok hevernek felismerhetetlen arccal a *Bölcsesség színe előtt*. — *Nos, jutalom-e valóban a tanúknak | A távollét a tanúsított pillanat folytatásából?*

*Itt a csapás mértéke szerint való minden,
De vajh, minek a mértéke a csapás?*

A történelem dialektikája szerint volt elkerülhetetlen, fejtí ki előképek és jelenések villantása során a költő. Hogy aztán megtalálja bennük a hidat a szerb középkori analógiához. Elérkezése *hűség a megígért képhez*, mert mindaz, *ami kívülről marad a képen, azt elhordják a szelek...* A történelmi szövegösszefüggés eleven kapcsolatot láttat vele az ortodox vallás szerb bölcsőhelye, a Szent Hegy bizánci ihletésű szerepében. Hetekeket töltött ott költőnk, hogy cellamagányban kutassa, Hilandarban, az összefüggések karakterjegyeit. És az érintkezések *középpontja mind mélyebbre vesz a holnapba, hogy aztán visszarévedjen.*

*A krónikás, a testvérek benjaminja
Angyalszárny-tollal rója betűit a toronyban*

*Szemében tenger, szívében eretnecség,
A szív balfele színarany,
A jobb felében szél és csillagtalán éj*

(Bizánc IX.)

Szinadin úr levele is ott fogalmazódik meg. Az angorai ütközetben elesett főúr földidézése: *Most, visszavonulóban, bedugjuk fülünket | Hogy ne halljuk, mint herceg a kardos fű | sírhanijaink homokján* — nem véletlen, a török vész előrevetítő árnyéka is egyben. Bizánc megdőntője a szerb középkor virágzásának vet véget.

*Az irgalom a feladatban, az esélyben van:
Zengje a száj a látszatot, ám a szív
Hű maradjon a távollevő előképhez,
Miközben szűkül a remény gyűrűje a város körül,
S a térség kitágul, hogy befogadja a homályos
Csodákkal népesült jövőndőt.*

(Bizánc X.)

Ezen a ponton jut el újabb szakaszába a laliçi Bizánc-vízió. Legújabb kötete, az *Adáshiba* (Smetnje na vezama) az ismert kvalitások összegezett érvényre juttatását a hang töretlenségében, a paletta teljességében láttatja méltatóival, de költőnk téveszthetetlenül vall a címadó adáshibáról is, azt azonban nehéz megállapítani, vajon szemléleti, fejlődési vagy egyéb változások észleltetik-e vele az egykor oly biztosnak vélt adásokban-vevésekben a felmerülő hibákat. Vannak méltatói, akik

e kettőn kívül a világek módosulását vélik valószínűnek. Az egyensúly lalici értelmezése került volna válságba? Ezt még csak meg sem kérdőjelezzük. De azt igen, hogy az értelmezés síkjai nem tolódnak-e túl az áthallásokon. A tér és idő egybelátása újabb síkokat sejtet érvényre jutni ebben a költészetben, ez kétségtelen. A hagyomány változatlanul izgatja, ám az állandók itt egyre inkább a jövőbe vetülni látszanak, és nem — mint eddig — az analógiák találkozási pontjaira.

Helyenként kétségtelenül polemikusra csuklik a hang:

*Feledést majszol kenyérrel a vaksi, aki
Üresen s oly kitakarítottan álmodik holnapot,
Mint amilyen az új lakóra váró lakás,
Hisz méretében is ott van már a rozsdá rózsája
Az építkezés helyén imbolygó acélrudakban.*

Mnemosziné istennő tanítása, úgy tetszik, a jövő színterét is bevilágítja. Az emlékezet nem lehet feledékeny: a történelem nyugtalanító mozzanatokban ismétlődik. S nincs garancia — még költőnk tanúsága szerint sincs — az ismétlődhetés kiiktatására.

Hanem elsődlegesebb marad mégis, a felmerülő kétségek árnyékában is, a költői hitvallás tétele: *Kimondani a veszélyt, és hű maradni* | *A láthatóhoz: íme az igazi feladat* — hagyatkozik fiaihoz írt újabb versében.

*De hogy mondjam el nektek, hogy a veszély
A bölcs gyorsulásban, a gyorsult bölcsességben,
A kép és képlet kérélyhetetlen kelepcejében rejlik?*

A hit nem rendülhet meg a veszélytől, mert Lalic hisz az emberben, a szépségben, mint andrici megtartó erőben, s történet- és filozófiai szemlélete átsegíti netán még súlyosabb adáshibákon is.

Bizánc-víziója újabb darabjaiban — *Daphné, Kareia, Iviron, Uton Eszfigmen felé, Hilandár 1—2 stb.* — a hangvétel, a látásmód talán inkább Szeferiszére emlékeztet, és kevésbé Kavafiszéra, hiszen mindhármójuk a hellén szellem sugárzásában mozognak. A lalici mediterránizmus itt, ebben a kötetben római és reneszánsz elemekkel gyarapszik. (*Genius loci, Diocletianus reggeli sétája, Tacitust olvasva, Canticó delle creature, Kirándulás Torcellóba, Fiesole, eső, stb.*) Ezekben éppúgy találni kicsengéseket, melyek a holnapkép izgalmat sejtetik: *Igy válhatsz látóvá irgalmas célzat gyanánt;* vagy címikus ellentétképpen | a középkori bizottság láttán: *Hátra van még a harag* | *A távollevő bölcsesség hűgának ünneplése; Folytatása csupán a büntetésnek a jövőendő* — mondja Cassiopeia mérlegén tűnődve;

*Az arkangyalok mérleggel s karddal érvelnek,
Megalvaát a harsonákban az idő —
Mindez a jövő villanatában zajlott le*

(*Kirándulás Torcellóba*)

A hellenizmus változatlan foglya maradt mégis a kötet túlnyomó anyagában. De örököse is, a hellén mozzanatokban rendre megleti a hajszálgököereket, nemegyszer a hidakat is, melyek eljuttatják — a bizánciakon át — a szerb középkori analógiákhoz. Kavafisz és Szeferisz persze közvetlenebbül ható elemeit értékesíthette a hellenizmus sugárzásának, Lalic közvetett elemeken értelmez, de költői ábrázolása, esztétikája egyaránt rokon a két nagy görögével.

A negyvenhat éves költő útja eddig is izgalmas; zsákmánya egy teljesedő mű. A modernkedés kalandjai meg sem kísértették. Az ő kalandja merőben más természetű: az összhang, az egyensúly művészi hitelesítése a tér és idő egybelátásában. Rangja ma már hazáján túl is fémjelzi a szerb költészet legújabb eredményeit. Legtisztább lírai pillanatait ez a költészet az utóbbi húsz esztendőben alighanem ennek a gordonkahangú költőjének köszönheti.